

MULK HUQUQLARI TUSHUNCHASI

Meylikov Fazliddin Abduhalim o'gli

Toshkent kimyo – texnologiya instituti

Shahrisabz filiali o'qituvchisi

meylikovf@mail.ru

Kenjaboyeva Shohista va Jumanazarova Noila

shohistakenjaboyeva5@gmail.com

noilajumanazarova527@gmail.com

Toshkent kimyo- texnologiya instituti

Shahrisabz filiali talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada mulk huquqi – unga egalik qilish, foydalanish va tasarruf etish huquqlari hamda mulk huquqlari nazaryasinng asosiy qoidalari, mulkchilik tariflarining tahlili, qonunchiligimizda mavjud normalar sosida mulk huquqining huquqiy tartibga solinishiga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: mulk huquqi, mulk yaratish, mulkiy munosabatlar, mulkchilik shakllari, "Onore ro'yxati", xususiy mulk.

Аннотация: права собственности - права владения, пользования и распоряжения ею, а также основные правила теории права собственности, анализ тарифов на собственность, на основе правового регулирования прав собственности по действующим нормам нашего законодательства.

Ключевые слова: права собственности, создание собственности, имущественные отношения, формы собственности, «список Оноре», частная собственность.

Abstract: This article focuses on property rights - the rights to own, use and dispose of them, as well as the main rules of the theory of property rights, the analysis of property tariffs, the legal regulation of property rights under the existing norms of our legislation.

Key words: *property right, property creation, property relations, forms of ownership, "Honore list", private property.*

Kirish. Mulk huquqi o'zga ashyoviy huquqlar tizimiga asos soluvchi (boshlang'ich) hisoblanadi. Boshqa huquqlar ushbu huquqdan vujudga kelish xarakteriga egadir. Mulk huquqi ashyoviy huquqning barcha alomatlariga ega bo'lib, muddatsiz hisoblanadi. Mulk huquqining tushunchasi Fuqarolik Kodeksining 164-moddasida belgilangan. Unga ko'ra, mulk huquqi shaxsning o'ziga qarashli mol-mulkka o'z xohishi bilan va o'z manfaatlarini ko'zlab egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish, shuningdek, o'zining mulk huquqini, kim tomonidan bo'lmasin, har qanday buzishni bartaraf etishni talab qilish huquqidan iboratdir. Mulk huquqi obyektiv va subyektiv jihatidan ko'rib chiqilishi mumkin.

Mulk huquqlari nazariyasi o'tgan asrning 60-70-yilarida shakllandi. Hozirgi vaqtda uning rivojlanishi alohida mustaqil konsepsiya sifatida emas, balki iqtisodiy tahlilning uchta yo'nalishi – huquq iqtisodiyoti, yangi iqtisodiy tarix va iqtisodiy tashkilot nazariyasining metodologik va umumnazariy asosi sifatida davom etmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Amerikalik mashhur iqtisodchilar – R.Kouz va A.Alchiyan mulk huquqlari nazariyasi asoschilari hisoblanadi. Mazkur nazariyaning keyingi rivojiga uzoq xorij mamlakatlarining Y.Barsel', D.Nort, R.Pozner, S.Peyovich, O.Uil'yamson, Yu.Fama, E.Furubotn, S.Chung kabi olimlari o'z hissalarini qo'shdilar. Rossiya iqtisodiy adabiyotlarida mulk huquqlari nazariyasi R.Kapelyushnikov, V.Radaev, A.Radigin va boshqalarning ishlarida rivojlantirildi.

O'zbekistonda mulkiy munosabatlarni isloh qilish, mulkning huquqiy asoslari va mulk nazariyasining boshqa jihatlari X.Abilqosimov, N.Yusupova, N.Nedel'kina, Sh.Shodmonov, T.Shodiev, S.G'ulomov va boshqarlarning ishlarida ko'rib chiqilgan.

Mulk huquqlari nazariyasi huquqiy mexanizmning jamiyatning kundalik xo'jalik hayotidagi rolini o'rganadi. Bunda mulk huquqlarini optimal taqsimlash masalasi markaziy muammo sifatida e'tirof etiladi. Institutsional iqtisodiyot nazariyasiga ko'ra, kim mulkdor hisoblanishi to'g'risidagi masala emas, balki mulk huquqlarini tafsirlash to'g'risidagi masala ancha muhim hisoblanadi.

Natijalar. Mulk huquqi – moddiy ne'matlarning aniq bir shaxslarga tegishliligi (o'zlashtirilganligi)ni mustahkamlovchi, tartibga soluvchi va muhofaza qiluvchi normalar yig'indisi; fuqarolik huquqining asosiy tartibotlaridan biri. O'zbekiston Respublikasi FKga ko'ra, mulk huquqi shaxsning o'ziga qarashli mol-mulkka o'z xohishi bilan va o'z manfaatlarini ko'zlab egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish, shuningdek, o'zining Mulk huquqini, kim tomonidan bo'lmasin, har qanday buzishni bartaraf etishni talab qilish huquqidan iborat. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 36-moddasiga binoan, „har bir shaxs mulkdor bo'lishga haqli“. O'zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi. Davlat barcha mulk shakllarining teng huquqliligini va huquqiy jihatdan bab-baravar muhofaza etilishini kafolatlaydi. „O'zbekiston Respublikasida mulkchilik to'g'risida“gi qonun (1990-yil 31-oktabr) asosida bozor munosabatlarining tashkil topishi uchun iqtisodiy manba hisoblangan xususiy mulkchilikka yo'l ochildi. Xususiy mulkchilikning rivojlanishida „Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida“gi qonun (1991-yil 19-noyabr) muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu qonunga asosan sho'rolar davridagi davlat mulkining hukmronlik qilishiga barham berildi, xususiy mulkning tashkil topishi uchun imkoniyat yaratildi. O'zbekiston Respublikasining amaldagi FKda mulkni o'tmishda sotsialistik jamiyatning sinflarga bo'linishiga asoslanib (davlat, kolxozkooperativ, shaxsiy) shakllarga ajratilishiga va qaysi shaklda, kimga tegishliligiga qarab o'rnatilgan tengsizlikka barham berildi. Sho'rolar davrida mulk egalarining huquklari tegishli qoidalarda, shuningdek, amaliyotda ham doimo cheklanib kelingan. Endilikda mulk egasiga tegishli bo'lgan mol-mulkni turli sabablar va har xil yo'l bilan davlat idoralari va mansabdor shaxslar tomonidan olib qo'yilishi, mulkdan erkin foydalanish uchun to'sqinliklar vujudga keltirilishi g'ayriqonuniy hisoblanadi. Mulk huquqi muddatsizdir. Mulk egasi o'z mulkidan abadiy foydalanish, uni xohlagan vaqtda tasarruf etish huquqiga ega.

Mulk huquqlari deganda, ne'matlarning mavjud bo'lishi munosabati bilan insonlar o'rtasida yuzaga keladigan va ulardan foydalanishga taalluqli ruxsat etilgan kundalik munosabatlar tushuniladi. Ushbu munosabatlar ne'matlar borasidagi xatti-

harakatning istalgan shaxs boshqa insonlar bilan o'zaro hamkorlik qilishda ularga amal qilishi yoki ularga amal qilmaganlik uchun xarajatlar qilishi lozim bo'lgan normalarini belgilaydi. Quyida mulk huquqlari nazariyasining R.Kapelyushnikov tomonidan sanab o'tilgan asosiy qoidalarini ko'rib chiqamiz:

- mulkchilik munosabatlari “inson/ashyo” munosabatlari sifatida emas, balki insonlar o'rtasidagi munosabatlar sifatida talqin etiladi: mulk huquqlari atamasi insonlar bilan ashyolar o'rtasidagi munosabatlarni emas, balki insonlar o'rtasidagi noyob ashyolardan foydalanish borasidagi munosabatlarni yoritadi;
- mulkchilik munosabatlari noyoblik muammosidan kelib chiqadi: noyoblikning biror omilisiz mulkchilik va adolatlilik haqida gapirishdan ma'no yo'q;
- mulk huquqlarining talqini o'ziga ham moddiy, ham jisimsiz obyektlarni (shaxsiy erkinlikkacha) o'zlashtirgan holda, barcha narsalarni qamrab oluvchi xususiyatga ega. Mulk huquqlari insonning istalgan turdagi noyob resurslardan foydalanish bo'yicha nuqtai nazarini qayd etadi;
- mulkchilik munosabatlariga jamiyat tomonidan ruxsat etilgan munosabatlar sifatida qaraladi (davlat tomonidan ruxsat etilgan munosabatlar bo'lishi shart emas). O'z navbatida, ular nafaqat qonunlar va sud qarorlari ko'rinishida, balki yozilmagan qoidalar, an'analar, urf- odatlar, axloqiy normalar ko'rinishida mustahkamlanishi va himoya qilinishi mumkin;
- mulk huquqlariga xatti-harakat ma'nosi beriladi – bir xatti-harakat usullarini ular qo'llab-quvvatlaydi, boshqalarini esa yo'q qiladi.

Ruxsat etilmagan xatti-harakatlar ham mulk huquqlari nazariyasining diqqat markazida turadi. U iqtisodiy jihatdan tushuniladi: ta'qiq va cheklovlar uni bartaraf etmaydi, balki u bilan bog'liq xarajatlarni (ehtimoliy jazo ko'rinishida) oshirgan holda salbiy omil sifatida ta'sir ko'rsatadi. Ruxsat etilgan xatti-harakat normalariga amal qilish ham, ularni buzish ham oqilona iqtisodiy tanlov harkatlariga aylanadi.

Mulk huquqlari nazariyasi doirasida “mulk” tushunchasi odatda turli shaxslar o'rtasida har xil ulushlarda taqsimlangan huquqlar to'plami sifatida talqin etiladi. Mulk huquqlarining ingliz huquqshunosi A.Onore tomonidan taklif etilgan (Onore ro'yxati) va quyidagi 11 ta unurni o'z ichiga olgan ta'rifi “to'liq” hisoblanadi:

- 1) egalik qilish, ya'ni ashyo ustidan mutlaq nazorat qilish huquqi;
- 2) foydalanish, ya'ni ashyodan shaxsiy foydalanish huquqi;
- 3) boshqarish, ya'ni ashyo kim tomonidan va qanday foydalanilishi mumkinligini hal etish huquqi;
- 4) daromad olish, ashyodan avvalgi shaxsiy foydalanishdan yoki boshqa shaxslarga undan foydalanishga ruxsat etishdan kelib chiqadigan ne'matlarni olish huquqi (boshqacha aytganda – o'zlashtirish huquqi);
- 5) ashyodan o'zgalar foydasiga voz kechish, uni iste'mol qilish, o'zgartirish yoki yo'q qilish huquqini nazarda tutuvchi "kapital qiymat" huquqi;
- 6) xavfsizlik huquqi, ya'ni ekspropriasiyaga qarshi immunitet;
- 7) ashyoning meros bo'yicha yoki vasiyatnoma bo'yicha o'tishi huquqi;
- 8) muddatsizlik;
- 9) zararli foydalanishni ta'qiqlash, ya'ni ashyodan o'zgalar uchun zararli usul bilan foydalanishdan o'zini tiyish;
- 10) undirish ko'rinishidagi javobgarlik, ya'ni ashyoni qarzni to'lash uchun olib qo'yish imkoniyati;
- 11) qoldiq xususiyat, ya'ni kimgadir o'tkazilgan vakolatlarning ularning o'tkazish muddati tugagach yoki istalgan boshqa sababga ko'ra ushbu o'tkazish o'z kuchini yo'qotgan hollarda, "tabiiy" ravishda qaytarilishini kutish.

Ushbu ta'riflar aniqdek tuyulganiga qaramay, bu 11 ta unsur L.Bekkerning fikriga ko'ra, "ko'p sonli – taxminan 1,5 mingta kombinasiyani amalga oshirish imkonini beradi, agar ularning huquq subyektlari va obyektlari bo'yicha variatsiyalanishini hisobga olsak, u holda mulk shakllarining xilma-xilligi, haqiqiy vahimali omilga aylanadi".

Muhokama. Mulk huquqlari nazariyotchilari nuqtai nazaridan, mulk huquqi mavjud bo'lgan va u mavjud bo'lmagan vaziyatlar o'rtasida qat'iy chegara o'tkaziladigan yondashuv unchalik ham to'g'ri emas. Mulk huquqi – bu qat'iy belgilangan nuqta emas, balki uzluksiz qator. A.Alchiyan va G.Demsesning ta'kidlashicha, ashyoga bo'lgan biror-bir vakolat mulkdorga qay darajada tegishli ekanligi haqida uning qarori ashyodan haqiqiy foydalanishni qanchalik belgilab

berishiga ko'ra fikr yuritish mumkin. Mulk huquqlari nazariyasi har qanday almashuv harakati aslida vakolatlar to'plami bilan almashish ekanligi to'g'risidagi asosiy tasavvurdan kelib chiqadi.

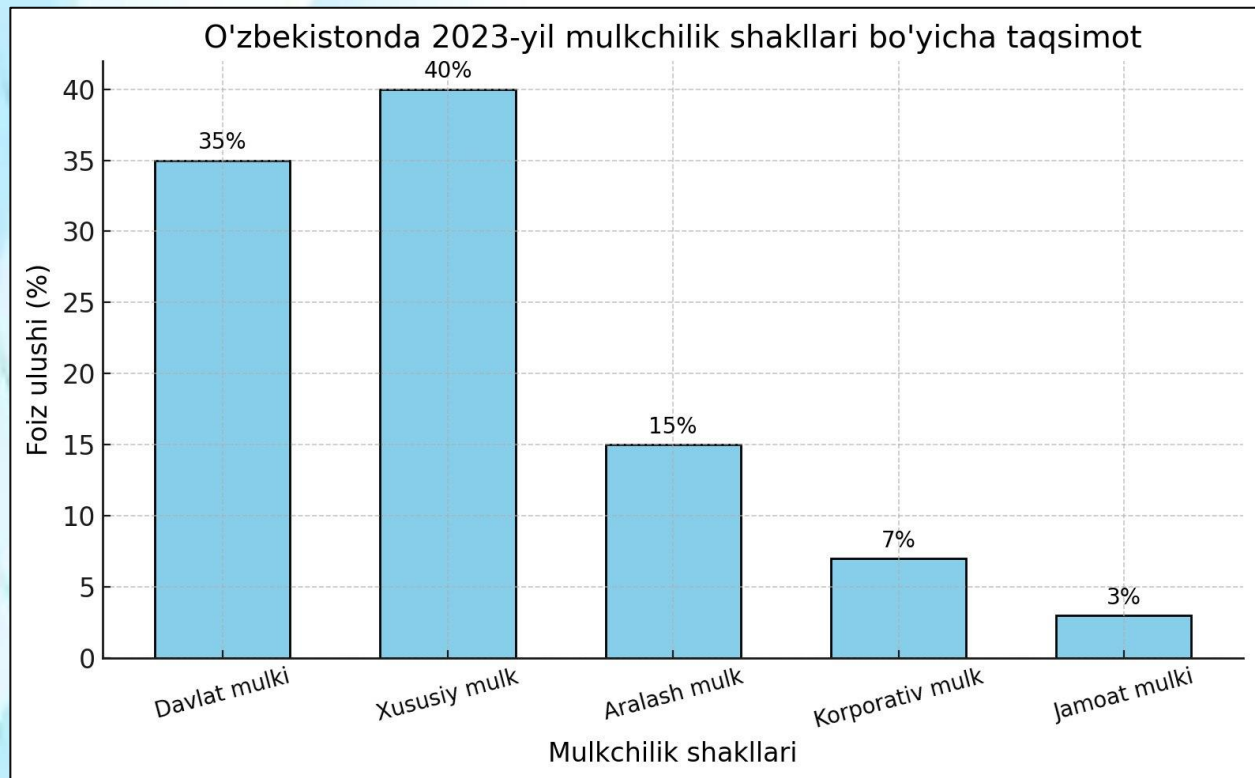
1. Mulk huquqlarining taqsimlanishi: Jamiyatda mulk huquqlari qanday taqsimlanadi – davlat, xususiy shaxslar, yuridik shaxslar, va boshqalar. Bu ma'lumotni jadvalda ko'rsatish mumkin.

2. Mulk huquqlarining iqtisodiy ta'siri: Mulk huquqlari iqtisodiy o'sishga qanday ta'sir qiladi? Shu bilan bog'liq statistikalar ham mavjud bo'lishi mumkin.

3. Mulk huquqlari va jamiyatdagi tenglik: Mulk huquqlari taqsimlanishining ijtimoiy tenglikka qanday ta'siri bor? Buni ko'rsatish uchun ma'lumotlar kerak bo'ladi.

Mulk turi	Xususiy mulk (%)	Davlat mulki (%)	Yuridik shaxslar (%)
Uy-joy	45%	35%	20%
Qishloq xo'jaligi	30%	50%	20%
Sanoat va korxona	60%	20%	20%
Kompyuter texnologiyalari	70%	10%	20%

O'zbekistonda mulkchilik shakllari bo'yicha ishlab chiqarishning tuzilishi iqtisodiy tizim va mulk huquqlarining qanday taqsimlanganini ko'rsatadi. O'zbekiston iqtisodiyotida bir necha turdagi mulkchilik shakllari mavjud bo'lib, ularning har biri

ishlab chiqarish va resurslarni taqsimlashda o'z o'rniga ega.

Huquqshunosalar va iqtisodchilarning fikriga ko'ra, "Onore ro'yxati"dagi unsurlardan eng zaifi – to'qqizinchi unsur – zararli foydalanishni ta'qiqlash unsuri. Zararli foydalanishni ta'qiqlash bilan bog'liq muammo shundaki, boshqa shaxslarga ziyon yetkazishning ko'plab usullari nafaqat ta'qiqlanmagan, balki qonun bilan himoyalangani. Xususiy mulkchilik huquqiy holati sharoitida, odatda, begona mulkning iste'mol qiymatiga bevosita ta'sir etish yo'li bilan jismoniy ziyon yetkazish mamkin emas, lekin uning almashish qiymatini pasaytirgan holda bilvosita yo'l bilan ziyon yetkazish mumkin.

Tadbirkor raqobatchining firmasiga o't qo'yib, uni xonavayron qilishga haqli emas, lekin u o'zining ishlab chiqarish samaradorligini keskin oshirgan holda, raqibni xonavayron qilishga haqli. O'rta asrlar sexlarida xatti-harakatning ushbu usuli ham noqonuniy hisoblanar edi. Zararli foydalanishni ta'qiqlash bilan bog'liq huquq hajmini aniq belgilashning murakkabligi mulk huquqlarini cheklashning yo'l

qo'yiladigan chegaralari to'g'risidagi asosiy muammoni yuzaga chiqaradi. Ushbu huquqning ma'nosi shundaki, hatto to'plamga "to'liq ta'rif"dagi barcha unsurlarni kiritish ham mulk huquqini cheksiz qilmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidagi jamiyatning iqtisodiy negizlariga oid XII-bobda quyidagilar bayon etilgan: "Bozor munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan O'zbekiston iqtisodiyotining negizini turli shakllardagi mulk tashkil etadi. Davlat iste'molchilar huquqlarining ustunligini hisobga olib, iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini, barcha mulk shakllarining teng huquqligi va huquqiy jihatdan teng muhofaza etilishini kafolatlaydi.

Xususiy mulk boshqa mulk shakllari kabi daxlsiz va davlat himoyasidadir. Mulkdor faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibdagina mulkidan mahrum etilishi mumkin (53-modda). Mulkdor mulkiga o'z xohishicha egalik qiladi, undan foydalanadi va uni tasarruf etadi. Mulkdan foydalanish ekologik muhitga zarar yetkazmasligi, fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning huquqlari hamda qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini buzmasligi shart" (54-modda). O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik Kodeksiga mulkchilikning egalik qilish, foydalanish va tasarruf etish uchligi (164-modda) asos qilib olingan. Ushbu Kodeksda mulkchilikning xususiy va ommaviy shakllari mavjudligi (167-modda) ta'kidlanadi.

Xulosa. Iqtisodiyot va uni tashkil etishning bozor modeli uchun muayyan-tarixiy shakldagi mulkchilik instituti talab etiladi. Mulchilik institutining negizini mulk tushunchasi tashkil etadi. Mulk – resurslar cheklanganligi sharoitining oqibatidagi noyoblik muammosini hal etilishining yagona vositasi hisoblanadi. Bu vosita mulkdorga huquqlar yig'indisini taqdim etadi. Albatta, mulkiy huquqlar yig'indisi egalik qilish va boshqa huquqlarni (foydalanish, tasarruf etish va boshqalarni) tashkil etadi. Huquqlar tizimi xo'jaliklar va shaxslar o'zaro munosabatlarga kirishishi uchun ham mulkdorni, ham mulkni himoyalaydi. Shaxsning jamiyatdagi erkinligi huquq bilan kafolatlanadi va chegaralanadi. Undagi barcha mavjud huquqlardan eng to'lig'i mulchilik huquqidir. Ushbu huquq shaxs va jamiyat uchun o'zaro qarama-qarshi bo'lgan begonalashuv xususiyatini ham namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ernest Joseph Schuster. The principles of German Civil law// Bibliolife, 2015, -754 p.
2. Bridge M. G. Personal Property Law. 3rd ed. London, 2002. P. 28 – 29
3. Joseph William Singer. Introduction to property. Aspen Publishers. -NY, 2005. -13-15, 20-22 p.
4. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi 1-qism Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi 30.06.2022 y., 03/22/782/0576-son.